

УДК 346.3:349

**ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ
СТАНДАРТИЗАЦІЇ В
ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНОМУ ПРАВІ****Сергій МИРОСЛАВСЬКИЙ**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедриСумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка (Суми)<https://orcid.org/0009-0009-0855-8504>

Значення стандартизації у процесі правотворчості та правореалізації неможливо недооцінювати, адже вони часто виступають орієнтирами під час формування та розвитку права, впливають на динаміку правовідносин і формування характерних ознак різних правових явищ. Зазначене можна пояснити юридичною природою стандартизації у праві – утворення сукупності стабільних ідей, положень, уявлень ідеалів, правил, вимог про розвиток правовідносин. З одного боку, стандарти в праві внаслідок проходження тривалого становлення відтворюють у себе правові традиції та найсуттєвіші цінності правової системи, в межах якої вони існують, поєднуючись із низкою моральних, культурних і національних особливостей території, де вони формуються, тобто характеризуються своєрідною ретроспективністю, але, поряд з цим, вони здійснюють перспективний прогнозований вплив на розвиток різних правових сфер. Вимоги у формі стандартів можуть мати різне значення та територіальну поширеність (міжнародні, регіональні, національні, галузеві тощо).

Одночасно за умови їх обмеженої дії, питання щодо їх реалізації потребує детального дослідження з метою встановлення меж їх втілення та окреслення випадків, у яких вони не застосовуються. Стандарти у зобов'язальному праві часто можуть стати чинником обмежень при дії правила свободи договору. Саме тому

UDC 346.3:349

**THEORETICAL BASICS OF
STANDARDIZATION IN
CONTRACTUAL LAW****Myroslavskyi, Serhii**Candidate of Law Sciences, Associate
Professor, Associate Professor of DepartmentSumy State Pedagogical University named
after A. S. Makarenko (Sumy)

The importance of standardization in the process of law-making and law enforcement cannot be underestimated, because they often act as landmarks during the formation and development of law, influence the dynamics of legal relations and the formation of characteristic features of various legal phenomena. This can be explained by the legal nature of standardization in law - the formation of a set of stable ideas, provisions, ideas of ideals, rules, requirements for the development of legal relations. On the one hand, standards in law, as a result of long-term formation, reproduce in themselves the legal traditions and the most essential values of the legal system within which they exist, combining with a number of moral, cultural and national features of the territory where they are formed, that is, they are characterized by a kind of retrospect, but along with this, they exert a prospective projected influence on the development of various legal spheres. Requirements in the form of standards can have different meanings and territorial distribution (international, regional, national, industry, etc.).

At the same time, given their limited effect, the issue of their implementation requires a detailed study in order to establish the limits of their implementation and outline the cases in which they are not applicable. Standards in mandatory law can often become a factor of limitations in the application of the rule of freedom of

питання теоретичних основ стандартизації в праві, зокрема зобов'язальному, є нагальним питанням і потребує дослідження.

Багатоманіття у розумінні сутності правових стандартів, які розглядаються різними дослідниками як цінності, принципи, юридичні зобов'язання, критерії, взірці, правові вимоги, норми, зразки поведінки, процедури тощо засвідчує недостатнє вивчення цього правового явища. Таким чином, існує потреба вивчення сутності правових стандартів, зокрема у сфері зобов'язального права.

Правова природа і роль стандартів, їх вплив на регулювання відповідних правовідносин істотно залежать від типу актів, якими вони встановлені. Такі стандарти містяться як у договорах, так і в актах урядових організацій, рішеннях (правових позиціях) судових установ.

Правова природа і роль стандартів, їх вплив на регулювання відповідних правовідносин істотно залежать від типу актів, якими вони встановлені. Такі стандарти містяться як у договорах, так і в актах урядових організацій, рішеннях (правових позиціях) судових установ.

Ми би вважали за необхідне запропонувати дві категорії правових стандартів обов'язкові (зобов'язувальні) та рекомендаційні (звичаєві). Обов'язкові правові стандарти можуть бути закріплені договорами і, в силу загальноприйнятих принципів Обов'язкові стандарти достатньо загальні та в основному мають формулюватися як абстрактні принципи.

Рекомендаційні (звичаєві) стандарти доповнюють встановлені зобов'язальними актами основні галузеві принципи спільним розумінням їх змісту та вимогами «належної практики», встановлюють мінімально припустимий рівень дотримання стандартів і зразки (еталони) для наслідування щодо розуміння (тлумачення) і застосування цих принципів у практиці.

Ключові слова: зобов'язання, правовідносини, договір, господарський договір, вимоги, стандарти, правила, уніфікація, стандартизація

contract. That is why the issue of the theoretical foundations of standardization in law, in particular mandatory law, is an urgent issue and requires research.

The diversity in the understanding of the essence of legal standards, which are considered by various researchers as values, principles, legal obligations, criteria, samples, legal requirements, norms, patterns of behavior, procedures, etc., proves the insufficient study of this legal phenomenon. Thus, there is a need to study the essence of legal standards, in particular in the field of obligation law.

The legal nature and role of standards, their influence on the regulation of relevant legal relations, depend significantly on the type of acts by which they are established. Such standards are contained both in contracts and in acts of government organizations, decisions (legal positions) of judicial institutions.

The legal nature and role of standards, their influence on the regulation of relevant legal relations, depend significantly on the type of acts by which they are established. Such standards are contained both in contracts and in acts of government organizations, decisions (legal positions) of judicial institutions. We would consider it necessary to propose two categories of legal standards: mandatory (mandatory) and recommendatory (customary). Mandatory legal standards can be established by treaties and, by virtue of generally accepted principles, Mandatory standards are sufficiently general and should mostly be formulated as abstract principles.

Recommendation (customary) standards complement the basic industry principles established by binding acts with a common understanding of their content and the requirements of "good practice", establish the minimum acceptable level of compliance with standards and examples (standards) for imitation regarding the understanding (interpretation) and application of these principles in practice

Keywords: obligations, legal relations, contract, business contract, requirements, standards, rules, unification, standardization

Значення стандартизації у процесі правотворчості та правореалізації неможливо недооцінювати, адже вони часто виступають орієнтирами під час формування та розвитку права, впливають на динаміку правовідносин і формування характерних ознак різних правових явищ. Зазначене можна пояснити юридичною природою стандартизації у праві – утворення сукупності стабільних ідей, положень, уявлень ідеалів, правил, вимог про розвиток правовідносин. З одного боку, стандарти в праві внаслідок проходження тривалого становлення відтворюють у себе правові традиції та найсуттєвіші цінності правової системи, в межах якої вони існують, поєднуючись із низкою моральних, культурних і національних особливостей території, де вони формуються, тобто характеризуються своєрідною ретроспективністю, але, поряд з цим, вони здійснюють перспективний прогнозований вплив на розвиток різних правових сфер. Вимоги у формі стандартів можуть мати різне значення та територіальну поширеність (міжнародні, регіональні, національні, галузеві тощо). Визначальним є те, що вони завжди сприяють побудові збалансованої та логічної системи права. За таких умов обґрунтованим видається той факт, що при дослідженні галузей (напрямів) національного права науковці часто вживають «стандарти» чи «стандартизований» замість слів «правила» чи «вимоги». Фактично йдеться про специфічні принципи, значущість яких полягає в тому, що вони часто отримують законодавче закріплення, зокрема, в основних нормативно-правових актах тієї чи іншої галузі права, перетворюючись на «легалізовані стандарти». Зважаючи на те, що принципи у формі стандартів мають всеохоплюючий характер, тобто поширюються на кожен сферу в межах системи чи галузі, вони мають бути об'єктивними, чіткими та систематично втілюватись у кожному напрямі правовідносин у конкретній сфері права чи його галузі. Одночасно за умови їх обмеженої дії, питання щодо їх реалізації потребує детального дослідження з метою встановлення меж їх втілення та окреслення випадків, у яких вони не застосовуються. Стандарти у зобов'язальному праві часто можуть стати чинником обмежень при дії правила свободи договору. Саме тому питання теоретичних основ стандартизації в праві, зокрема зобов'язальному, є нагальним питанням і потребує дослідження.

Проведемо аналіз правових досліджень у сфері стандартизації, що проводилися в Україні. Вперше у суверенній Україні питаннями стандартизації, її елементів, змісту управління в цій сфері, його місця у механізмі виконавчої влади, термінів “стандартизація”, “стандарт”, а також юридичною природою цих понять як фундаментальних для мети здійснення управління займалася Н. Б. Писаренко. Нею було здійснено обґрунтування необхідності прийняття єдиного законодавчого акта про стандартизацію, який повинен містити основні поняття та терміни, а також чітке законодавче закріплення вимог до нормативних документів, а в окремих випадках - до конкретних об'єктів стандартизації. Тобто саме ця дослідниця вперше досліджувала це питання через призму управлінської діяльності (Писаренко, 1997: 9-10).

Після цього близько двадцяти років вчені-юристи не зверталися до теми стандартизації. Єдиним комплексним дослідженням за цей період став аналіз стандартизації в умовах обов'язкового медичного страхування та вироблення пропозицій щодо процедури створення, прийняття (затвердження) медичних стандартів і запровадження в Україні цього виду страхування (Шатковський, 2009). Надалі одразу три роботи були присвячені адміністративно-правовим аспектам в галузі стандартизації, якості продукції, метрології і сертифікації. Було здійснено комплексний аналіз адміністративно-правового регулювання в галузі стандартизації, якості продукції, метрології і сертифікації з визначенням основних напрямів удосконалення регулювання цієї сфери, а також вироблення адміністративно-правових механізмів регулювання відносин в галузі стандартизації, якості продукції, метрології і сертифікації (Орехов, 2011). Подібною є також робота, що містить аналіз теоретичного раніше діючого, чинного та перспективного законодавства України, що передбачала узагальнення практики його застосування (Починок, 2012). Ще один автор звернувся до характеристики правової природи галузі стандартизації та сертифікації як об'єкта державного регулювання, визначення сучасного стану правового регулювання у

контексті адаптації законодавства до стандартів ЄС, виокремлення особливостей форм і методів адміністративно-правового впливу на суспільні відносини у цій галузі (Волков, 2013).

У подальші періоди наука адміністративного права доповнилася дослідженнями: 1) адміністративної відповідальності за правопорушення вчинені в галузі стандартизації, якості продукції, метрології і сертифікації з метою визначення її підстав та розробки відповідних рекомендацій щодо вдосконалення законодавчого врегулювання адміністративної відповідальності за правопорушення у вказаній сфері (Зільник, 2017); 2) національного та міжнародного законодавства і практики його застосування щодо адміністративно-правового забезпечення стандартизації у сфері оборони України (Подойніцин, 2019).

Так само в науці господарського права розпочинаються наукові пошуки: 1) моделі системи правового забезпечення стандартизації в промисловості, яка стане підґрунтям конкурентоспроможності української промислової продукції на світовому ринку й у межах держави (Сакоян, 2011); 2) виявлення та вирішення теоретичних і практичних проблем стандартизації як засобу регулювання господарської діяльності, а також підготовки пропозицій з удосконалення законодавства України на основі міжнародного досвіду (Попович, 2018).

Згадані науковці стали першопрохідцями щодо винесення питань стандартизації для аналізу правниками. Але усі ці роботи об'єднувала позиція про стандартизацію в «технічному розумінні». Тобто, коли йдеться про стандартизацію як діяльність, що полягає у встановленні положень для загального і багаторазового застосування з метою досягнення оптимального ступеня впорядкування у певній сфері, результатом якої є підвищення ступеня відповідності продукції, процесів та послуг їх функціональному призначенню, усуненню бар'єрів у торгівлі і сприянню науково-технічному співробітництву.

Сутність описаного поняття полягає у тому, що будь-яка система та її елементи потребують стандартизації для того, щоб можна було уніфікувати прийоми, методи, інструкції, правила тощо. В умовах загальносвітових глобалізаційних процесів відбувається уніфікація підходів до регулювання різноманітних сфер суспільних відносин, що іноді називають створенням «єдиного правового поля» (Бунчук, 2020; Ключковський, 2018: 85; Сідей, 2019). Так, Є. Танчев вважає, що до встановлення міжнародних стандартів можна підходити у контексті глобального конституціоналізму, що поступово формується, а «міжнародно-правові стандарти у цьому контексті є пов'язуючою ланкою між національним і глобальним конституціоналізмом» (Tanchev, 2005). Тобто фактично ми починаємо вже вести мову про відхід від розуміння сутності стандартизації (стандартів) як технічних категорій, а переходимо до «правових стандартів». У процесі «правової глобалізації» правові стандарти охоплюють не лише галузі міжнародного права, але й сфери, які традиційно регулюються національним правом. Дослідження цього явища розпочалося в Україні відносно недавно, проте природа таких стандартів досі не може вважатися остаточно вивченою.

Дуже часто висловлюється позиція, який вказує, що правові стандарти пов'язані з матеріальним (органічним) аспектом верховенства права і визначають сутність, ціннісну та моральну характеристику позитивного права, походять від конституційних прав людини й основних свобод та від принципів природного права (Погребняк, 2008: 167; Шевчук, 2011: 180).

Інколи до правових стандартів відносять лише принципи (Крусан, 2010: 244). Якщо розглядати принципі верховенства прав, то цей принцип належить до базових цінностей загальноєвропейського правопорядку разом із демократією і правами людини, а третя стаття Статуту Ради Європи вимагає від кожної держави – члена Ради Європи визнання принципу верховенства права (rule of law) поряд зі здійсненням прав людини та основних свобод (Statute, 1949). Формально подібні «стандарти» встановлюються міжнародно-правовими актами, а отже вони відповідають їх правовому (зобов'язувальному) характеру.

Пропонуємо підхід, коли правові стандарти, на відміну від технічних, що також вста-

новлені при правовому регулюванні, відрізняються від правових стандартів насамперед своїм змістом (призначенням). Часто існуючі стандарти пов'язані з потребою уніфікації різних процедурних чи технічних аспектів у сфері економічних відносин (стандарти фінансової звітності, у галузі транспорту, зв'язку тощо). Завдяки своїй поширеності саме такі стандарти часто сприймаються як типові приклади категорії технічних стандартів. Проте вони стосуються продукції, послуг або технологічних систем і мають правовий вияв лише завдяки їх нормативному закріпленню, а тому їх прийнято вважати стандартами у вузькому значенні цього терміна – «технічними стандартами» (Березовська, 2013; Копиленко та інші, 2013).

Більш важливу категорію складають правові стандарти, спрямовані на регулювання певних сфер правовідносин. Вони виражаються як базові принципи та норми і стосуються основних засад регулювання у низці правових сфер. Можна вважати, що вони відіграють роль взірців (зразків, еталонів), на які мають орієнтуватися у своїй діяльності держава та інші учасники суспільного життя при укладанні договорів, зокрема.

Іноді правові стандарти ставлять поряд із принципами права та основоположними європейськими цінностями (Шемшученко, 2008: 17; Шемшученко Ю.С. та інші, 2013: 45), хоча найчастіше ці стандарти є принципами і відображають основні цінності у своєму змісті.

Нині найбільш розвинутим а у праві є поняття «міжнародні стандарти прав людини», які стандарти становлять закріплені у міжнародних актах та інших міжнародних документах ті праволюдні показники, до досягнення яких зобов'язуються або заохочуються держави» (Рабінович П., Венецька О., 2012). Міжнародні правові стандарти у сфері прав людини стали зразком і джерелом формування й поширення стандартів в інших сферах. Такі стандарти сьогодні не обмежуються сферою прав людини; існують визнані стандарти і стосовно інших галузей права чи правових інститутів, що належать до національного права. Науковці визнають, що досі не існує єдиного уніфікованого визначення терміна «правовий стандарт»

Часто вчені зауважують, що «можна говорити не тільки про калейдоскоп наукових уявлень про правову природу міжнародних стандартів, але й про різні підходи до їх розуміння», а «стандарт є певним зразком (еталоном, моделлю), що приймається за вихідний для порівняння з ним інших подібних об'єктів чи явищ» (Кофман, 2011: 80; Хворостянкіна, 2005: 101). Є. Танчев підкреслює, що стандарт слід розуміти як «настанову для поведінки та для оцінки поведінки» з метою позначення деяких універсальних, загальноприйнятих канонів поведінки держав, корпорацій та індивідів (Tanchev, 2005).

Зрідка, але буває, що правові стандарти ототожнюються з актами, в яких вони закріплені (Баймуратов, 2004: 239; Крусян, 2010: 171). Вважається за доцільно чітко наголосити, таке співвідношення може бути для згаданих вище «технічних стандартів» у разі закріплення їх у технічних регламентах. Правові стандарти належать до сфери права, а не законодавства, і хоча й стандарти-принципи можуть визнаватися джерелами права, однак це стосується їх змісту, а не акту, в якому вони викладені.

Зазначене багатоманіття у розумінні сутності правових стандартів, які розглядаються різними дослідниками як цінності, принципи, юридичні зобов'язання, критерії, взірці, правові вимоги, норми, зразки поведінки, процедури тощо засвідчує недостатнє вивчення цього правового явища. Таким чином, існує потреба вивчення сутності правових стандартів, зокрема у сфері зобов'язального права.

Правова природа і роль стандартів, їх вплив на регулювання відповідних правовідносин істотно залежать від типу актів, якими вони встановлені. Такі стандарти містяться як у договорах, так і в актах урядових організацій, рішеннях (правових позиціях) судових установ.

Ми би вважали за необхідне запропонувати дві категорії правових стандартів обов'язкові (зобов'язувальні) та рекомендаційні (звичасві). Обов'язкові правові стандарти можуть бути закріплені договорами і, в силу загальноприйнятих принципів Обов'язкові стандарти достатньо загальні та в основному мають формулюватися як абстрактні принципи. Будучи положеннями, сформульованими в договорах, вони можуть бути також типовими

принципами права спеціального характеру, що покликані забезпечувати функціонування тієї чи іншої галузі права чи окремих груп правовідносин. Може бути і так, що за своїм походженням загальні принципи права є принципами звичаєвого характеру, що існують у національних правових системах як принципи. Дійсно, хоча такі принципи мають універсальний чи цивілізаційний характер, формувалися вони у певній окремій суспільній формації чи системі права чи, можливо, паралельно у декількох таких системах. Лише після усвідомлення їх суттєвого значення вони набувають закріплення у правових актах. Ця генеза правових стандартів, які є за своїм змістом галузевими чи інституційними принципами якнайбільше відповідає їх сутності.

Поряд з договорами існує низка документів, які містять певні правові стандарти, проте формально не мають зобов'язувального характеру, властивого договорам. Це здебільшого акти організацій, які формально, з точки зору права, є рекомендаційними або мають інший характер. Положення, встановлені такими актами, можна відносити до так званого «м'якого права», яке викликає значний інтерес дослідників і практиків.

«М'яке право» (англ. *soft law*) — позначення квазі-правових інструментів, які не мають обов'язкової юридичної сили або обов'язкова сила яких «слабша», ніж обов'язкова сила права, що діє в державі на поточний час. Протиставляється жорсткому праву (англ. *hard law*). Наприклад, в європейських дослідженнях м'яке право концептуалізується таким чином, що претендує на пошук і охоплення собою регулюючих систем, більш ефективних і менш репресивних, ніж звичайне, жорстке право. М'яке право може розглядатися як засіб, що створює контекст і відточуючи формулювання, з опорою на які в подальшому може утворюватися звичайне, жорстке право. Традиційно термін «м'яке право» пов'язаний з міжнародним правом. Застосовується до гілок внутрішнього права, а також до області корпоративного управління. М'яке право об'єднує собою різноманітні юридично необов'язкові угоди. Наприклад, договори про наміри, декларації, керівні принципи тощо (Гнатовський, 2004).

Низка науковців визнають правовий (хоча і специфічний) характер норм «м'якого права». Так, ці норми виконують надзвичайно важливу допоміжну роль у становленні або визначенні *opinio juris* (правової думки) та мають основну функцію, притаманну будь-якій правовій нормі – регулюючу (Київець, 2011: 182). Стандарти у формі «м'якого права» можуть також містити формулювання основних галузевих принципів. Проте їх характерною відмінністю є вихід за межі суто проголошення принципів, що передбачає, по-перше, надання загальноприйнятого (в межах відповідної організації) тлумачення змісту того чи іншого принципу; по-друге, опис відповідної практики застосування (позитивної реалізації) такого принципу; по-третє, належних механізмів захисту від порушень встановленого стандарту.

У цьому разі можна стверджувати, що рекомендаційні (звичаєві) стандарти доповнюють встановлені зобов'язальними актами основні галузеві принципи спільним розумінням їх змісту та вимогами «належної практики», встановлюють мінімально припустимий рівень дотримання стандартів і зразки (еталони) для наслідування щодо розуміння (тлумачення) і застосування цих принципів у практиці.

Посилання:

1. Statute (1949) of the Council of Europe. URL: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/001.htm>.
2. Tanchev E. (2005) International and European Legal Standards Concerning Principles of Democratic Elections. European Standards of Electoral Law in Contemporary Constitutionalism: Science and Technique of Democracy. No. 39. Strasbourg: Council of Europe, 2005. P. 9-27.
3. Баймуратов М.А. (2004) Международное публичное право: учебник. Киев: Истина. 552 с.
4. Березовська І. (2013) Гармонізація законодавства України щодо технічних стандартів з правом Євросоюзу в контексті Угоди про асоціацію. Право України. № 8. С. 184-200.
5. Бунчук Оксана (2020) , Новітні людські права: прийняти не можна заборонити. 28.07.2020. URL: <https://law.chnu.edu.ua/novitni-liudski-prava-priyniaty-ne-mozhna-zaboronyty/>

6. Волков В. Ю. (2013) Адміністративно-правове регулювання в галузі стандартизації та сертифікації в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07; Нац. ун-т "Одес. юрид. акад.". О. 20 с.
7. Гнатівський М. М. (2004) «М'яке право». Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т./Редкол.:Л. В. Губерський (голова) та ін. К.:Знання України. Т. 2. 812 с.
8. Зільник Н. М. (2017) Адміністративна відповідальність за правопорушення в галузі стандартизації, якості продукції, метрології і сертифікації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Львів. 22 с.
9. Київець О.В. (2011) У пошуках міжнародного права: переосмислюючи джерела: монографія. Кам'янець-Подільський: Вид-во «Оіом». 480 с.
10. Ключковський Ю. Б. (2018) Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні: монографія. Київ: Ваіте, 908 с.
11. Копиленко О. Л. та інші (2013) Європейські правові стандарти та їх імплементація в українське законодавство / За ред. О.В. Зайчука. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України. 546 с.
12. Кофман Б.Я. (2011) Сприйняття національним законодавством України міжнародних виборчих стандартів. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право. Маріуполь. Вип. 2. С. 100-111.
13. Крусян А. Р. (2010) Сучасний український конституціоналізм: монографія. Київ: Юрінком Інтер. 560 с.
14. Орехов С. М. (2011) Адміністративно-правове регулювання в галузі стандартизації, якості продукції, метрології і сертифікації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. К. 20 с.
15. Писаренко Н. Б. (1997) Проблемы управления в области стандартизации. Автореф. дис...канд. юрид. наук. 12.00.02. Национальная юридическая академия Украины им. Ярослава Мудрого. Х.. 23 с.
16. Погребняк С. П. (2008) Основоположні принципи права (змістовна характеристика): монографія. Харків: Право. 240 с.
17. Подойніцин В. М. (2019) Адміністративно-правове забезпечення стандартизації у сфері оборони: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07; Держ. НДІ М-ва внутр. справ України. К. 19 с.
18. Попович Т. Г. (2018) Стандартизація як засіб регулювання господарської діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04; Нац. акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва ім. Ф. Г. Бурчака. К. 17 с.
19. Починок К. Б. (2012) Адміністративно-правове забезпечення стандартизації та сертифікації в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07; Нац. ун-т держ. податк. служби України. Ірпінь. 19 с.
20. Рабінович П., Венецька О. (2012) Міжнародні стандарти прав людини: загальні ознаки, поняття. Юридичний вісник України. 13-19 груд. № 49(910). С. 6.
21. Сакоян Д. І. (2011) Правове регулювання стандартизації в промисловості : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 / Міжрегіон. акад. упр. персоналом. К. 20 с.
22. Сідей Олена (2019) Україна у стилі digital. Юридична газета. 05 листопада 2019. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/informaciyne-pravo-telekomunikaciyi/ukrayina-u-stili-digital.html>.
23. Хворостянкіна А. (2005) Європейські стандарти адміністративного процесу. Юридичний журнал. № 11(41). С. 100-109.
24. Шатковський Я. М. (2009) Стандартизація у системі обов'язкового медичного страхування в Україні (адміністративно-правовий аспект): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07; Інститут законодавства Верховної Ради України. К. 20 с.
25. Шевчук С. (2011) Принцип верховенства права та найвища юридична сила Конституції України. Право України. № 5. С. 175-186.
26. Шемшученко Ю. С. (2008) Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина в Україні: монографія / за ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: Юридична думка. 252 с.
27. Шемшученко Ю.С. та інші (2013) Теорія і практика конституціоналізації галузевого законодавства України / наук. ред. Ю.С. Шемшученко, відпов. ред. Н.М. Пархоменко. Київ: Юридична думка. 308 с.

Статтю було подано	11.03.2024	The article was submitted
Статтю було доопрацьовано	15.03.2024	The article was revised
Статтю було прийнято	19.03.2024	The article was accepted